

REVŠČINA KOT GROŽNJA DRUŽBENEMU REDU V 18. STOLETJU

Dragica ČEČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče in Fakulteta za humanistične študije,
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Tako kot ženskemu liku v družbi je bilo tudi revežu vedno lastno stanje tveganosti. Reveži so predstavljali vseskozi prisotno nevarnost. Revežu je družba pripisala številne identitete, ki so jih uvrščale v različne družbene skupine: moški ali ženska, otrok, mladenič in mladenka, starec. Vsaka od njih je predstavljala določeno stopnjo nevarnosti. Lahko bi rekli, da je družba razvila nekakšno nadzorovano nevarnost kontaminacije s strani revnih. Resnični strah »nekontaminirane« družbe pa so predstavljale nenadzorovane kontaminacije, ki so se zgodile v trenutku nenadzorovanega povečanja števila revnih. Ravno s svojo intenzivnostjo so postavljale pod vprašaj prevladujoče vrednote in samo družbeno ureditev. Prispevek se bo osredotočil na različne percepcije nevarnosti kontaminacije s strani množice revežev kot pripadnikov različnih družbenih in starostnih skupin. Hkrati pa je ta »nekontaminirana« družba vzpostavila mehanizme, s katerimi je poskušala nadzorovati nevarnosti kontaminacije.

Ključne besede: kriminalizacija, 18. stoletje, diskurz, berači

LA POVERTÀ, UNA MINACCIA PER L'ORDINE SOCIALE NEL SETTECENTO

SINTESI

Numerose pratiche sociali legate al fenomeno della povertà, erano l'espressione del generale e diffuso timore culturale nel doversi confrontare con l'incontrollabile dimensione dei pericoli che per la società rappresentava la persona disagiata / il povero. Così come alla figura femminile anche al povero veniva attribuito uno stato latente di pericolo. I poveri rappresentavano per la società una presenza minacciosa. Al povero la società attribuiva varie identità in base alle quali veniva collocato in precisi gruppi sociali: uomo o donna, giovane o giovinetta, anziano. Ciascuno di loro veniva a raffigurare un determinato grado di minaccia. Potremmo dire che nella società si sviluppò una tipologia di controllato pericolo di contaminazione da parte dei poveri. Il vero timore della società »pura« era invece rappresentato dalla contaminazione incontrollata che a causa della sua intensità e frequenza, metteva in dubbio i valori dominanti e lo stesso ordine sociale.

Nell'intervento l'autrice focalizza la sua attenzione sulle differenze nella percezione del pericolo di contaminazione dovuta alla moltitudine molto eterogenea di poveri. Parallelamente questa società »incontaminata« si dotò di meccanismi attraverso i quali tentava di vigilare sul pericolo di contaminazione.

Parole chiave: criminalizzazione, Settecento, discorsi, mendicanti

UVOD

Številne družbene prakse, povezane z nadzorovanjem in omejevanjem revščine v 18. stoletju, so bile odraz splošno razširjenega strahu ob soočenju z (ne)nadzorovanim obsegom nevarnosti, ki jih je politiki in družbi predstavljal revež oziroma berač. Revežu je družba pripisala številne identitete, ki so jih uvrščale v različne družbene skupine, vsaka od njih pa je predstavljala določeno stopnjo nevarnosti. Odnos oblasti do revežev razkrijajo tako politični traktati in upodobitve kot politična praksa, kar je še posebej značilno za 18. stoletje. Namen članka bo torej predstaviti nekaj vodilnih političnih traktatov in njihovo recepcijo v lokalnem okolju na podlagi posebej spodbujanega pravnega sredstva za nadzorovanje beračev (glavnih deželnih vizitacij) pa opozoriti na razvoj pravnih institutov, ki so bili hkrati tudi institucije nadzora nad kontaminacijami. Slednjič pa s pomočjo analize določenih primerov razbrati, katere družbene prakse so v določenih družbenih okoliščinah predstavljale kontaminacijo družbe.

Že pojem »revščina« je zaobjemal širši spekter pomenov in se ni omejeval zgolj na stanje delnega ali popolnega pomanjkanja materialnih dobrin. Pojem reven je zaznamoval tudi odnos med močnimi in šibkimi (revni so bili ljudje s telesnimi pomanjkljivostmi in defekti (invalidi, duševni bolniki), a tudi starostniki) najprej v smislu fizične šibkosti, a tudi v smislu pomanjkanja družbene in politične moči. Revščina je bila tudi sinonim za pomanjkanje hrane in lakoto. Lahko je označevala telesno ali mentalno šibkost, ki ni bila nujno povezana s starostjo. V svojih pomenih je pojem revščina vzpostavil dve obliki materialne revščine: relativno in absolutno. Isti pojem je lahko zaznamoval tudi duhovno revščino. Pojem je zaznamoval tudi družbeno neenake odnose (oblastjo-podložniki, nadrejenimi/podrejenimi), torej tudi pomanjkanje določenega družbenega statusa, političnih pravic. Tako je beseda berač, ki je simbolizirala hujšo obliko življenja v revščini, pogosto opredeljevala človeka, ki ni zgolj javno beračil, ampak takega, ki je zbujal sočutje ali prezir, tudi gnus in strah (primerjaj cesarski reskript, 27. 8. 1773 v: ARS, AS 7, šk. 6).

Tako kot ženskemu liku je bilo tudi revežu pripisano stanje tveganosti in prisotne nevarnosti, ki se kaže v obliki strahu pred kontaminacijo družbe, ki jo je lahko poosebljal revež. Reveže so zlasti v mestnih okoljih povezovali z nevarnostjo različnih kontaminacij. V 18. stoletju je vse preostale strahove povezane z revščino v ozadje potisnil strah pred moralno kontaminacijo, ki so jo poosebljali reveži, ko so svojimi načini preživetja rušili vrednote 18. stoletja, zlasti vrednoto delavnosti. Takšna grožnja kontaminacije je izpostavljena pri glavnem političnem in upravnem teoretiku Habsburške monarhije Jo-

sephu von Sonnenfelsu, ki je javno beračenje enačil s postopaštvom, oboje pa razglasil za šolo vseh vrst nemoralnosti in tako resno grožnjo javni morali (prim. Sonnenfels, 1777, 100). Hierarhija med obema praksama je bila sicer jasna: postopaštvo je bilo hujša oblika javnega prosjačenja.

V 18. stoletju je torej »nekontaminirana« družba skladno z glavnimi političnimi cilji in prednostnimi področji političnega delovanja države, ki jih pogosto označujemo s terminom socialno discipliniranje, vzpostavljala upravne, pravne in socialne mehanizme, s katerimi je poskušala nadzorovati nevarnosti moralne kontaminacije, ki jih je predstavljala revščina. Največji strah »nekontaminirani« družbi je predstavljalo nenadzorovano povečanje števila revnih. Najbolj pomembni dejavniki, ki so vplivali na nenaden dvig števila revežev, zlasti tistih, ki so živeli pod eksistenčnim robom, so predstavljale okoljske in klimatske krize, nesreče, epidemije, prehranske krize oziroma lakote, vojne razmere in obsežne gospodarske krize (značilne zlasti za urbana okolja), ki so povzročale tako pomanjkanje dela kot pomanjkanje in draginjo osnovnih živil. Omenjene krize je lahko dodatno zaostril tudi neprimeren način izrabe zemlje. V demografskem smislu ga je povzročalo pozno poročanje revnih (t. i. nuclear harship), ponekod pa tudi splošni trend večanja populacije in slednjič tudi načini transporta, ki so dodatno dražili osnovna živila, ko je teh primanjkovalo (Walter, 1994; Gestrich, 2010; Jütte, 2001, 31; Dupâquier, 1989; Scribner, 1988; tudi Geremek, 2006; Winter, 2010). Ravno s svojo intenzivnostjo in obsegom prizadetih so krize postavljale pod vprašaj prevladujoče vrednote in družbeno ureditev (Geremek, 1996; Pullan, 2005), pa tudi procese socialnega discipliniranja ali procese akulturacije, ki so jih vodile družbene elite. Posebej v kriznih obdobjih so se pokazale tudi šibke strani obstoječih institucij ali obstoječih sistemov, ki so bili namenjeni nadzoru nad revnimi in omejevanjem števila revnih (Gestrich, 2003).

Med institucije in pravna sredstva, ki so bila skladno z utilitarističnim in predvsem racionalističnim načinom razmišljanja v 18. stoletju namenjena preventivi in nadzoru nad kontaminacijo urbanega prostora s strani revežev, sodi vzpostavljane mreže politično – upravnih organov na eni strani in organov nadzora na drugi strani. Absolutistična država je razvila določena pravna sredstva in institucije, ki so bile namenjeni zgolj nadzorovanju družbenih skupin, ki so bile izpostavljene revščini. Ta sredstva so bila: splošne (generalne) in tedenske »vizitacije« (pregledi) mestnega prostora ter individualne in splošne odgone (zakonodaja iz leta 1724) (Čeč, 2010; Scheutz, 2003), ubožne hiše za delovno nezmožne reveže (uvedene najprej v deželni središčih, npr. v Ljubljani leta 1727),¹ kaznilnice kot vrste prisilnih delavnic in njim pridanih delovnih hiš (v dednih deželah habsburške monarhije so prisilne delavnice najprej ustanovili na Dunaju 1671, nato v Innsbrucku 1725, Gradcu 1732–173 ter Celovcu in Ljubljani 1754). Pozneje pa se je razvil

1 Za njeno delovanje se je po letu 1743 namenilo volilo stolnega prošta Maksimiljana Avgusta Dietrichsteina, nadzor nad upravljanjem pa je bil prepuščen komisiji za zadeve varnosti (ARS, AS 10, šk. 2, b-10-1, 1. 9. 1763). Hohenwart je ljubljanske mestne oblasti leta 1763 zelo kritiziral, ker da so preobremenile kapacitete ubožne hiše. Trdil je tudi, da je bila stavba, v kateri so živeli reveži, za bivanje neprimerna. Okrcal je tudi upravo ustanove, ker se ni držala navodil ustanovitelja, da morajo reveži dobiti tudi obleko in da slednjič, da ustanova nima potrebnih sredstev za oskrbo kar 40 revežev, ki so bili v času revizije poslovanja nastanjeni v njej (ARS, AS 10, b-4-1, 1. 9. 1763). Čez štiri leta je bilo v njej samo še 25 žensk (prim: Radics, 1898, 23).

upravni sistem nadzora nad podporami za reveže in sicer v obliki razdeljevanja finančne pomoči določenim revnim prek institucije t. i. ubožnih inštitutov. Posebne pozornosti so bili deležni tudi otroci, pri katerih si je država prizadevala zlasti, da ne bi tudi v odrasli dobi ostali pod pragom revščine. Za njihov nadzor in socializacijo je država naprej vzpostavila mrežo sirotišnic. S spremembo doktrine o načinih in sredstvih socializacije mladoletnih sirot proti koncu 18. stoletja pa je institucijo sirotišnice nadomestil sistem oddaje otrok v rejo (t. i. oskrba najdenčkov) (prim.: Čeč, 2013b). Velik pomen pravnim sredstvom za reševanje problema revščine pripisujejo tudi lokalni uradniki, četudi sprejemanje centralno organiziranih institucij ni vedno naletelo na ugoden odziv lokalnih skupnosti. To dokazujejo različni traktati o pomenu novih sredstev za nadzorovanje in omejevanje revščine. Po službeni dolžnosti so se na Kranjskem lotili pisanja referatov o omejevanju in nadzorovanju beraštva Jurij Jakob Hohenwart, mladi diplomant J. Sonnenfelseve stolice na Dunaju Mihael Raigersfeld ter inšpektor prisilne delavnice (in delovne hiše) Janez Ursini Blagaj. Že od leta 1727 je nad izvajanjem novih pravnih sredstev za omejevanje revščine na deželni ravni bdela poseben upravni organ – komisija za zadeve varnosti, ki je nato dobila še nadzor nad poslovanjem dobrodelnih zavodov v deželno-knežjih mestih na Kranjskem. Četudi so tudi segment institucij, ki so bile namenjene nadzorovanju in obvladovanju revščine, sredi 18. stoletja zajele splošne upravne reforme, je nekoliko reorganizirana dvorna komisija za dobrodelne zadeve (v letu 1749) vse do leta 1773² ohranjala nadzor nad vsemi dobrodelnimi ustanovami.

DOJEMANJE REVŠČINE KOT NEVARNOSTI KONTAMINACIJE DRUŽBE V POLITIČNIH TRAKTATIH

Odnos do javnega beraštva v diskurzu 18. stoletja je mogoče uokviriti v osnovne skupine značilnosti reševanja problema revščine, ki so značilni za nekatera evropska okolja (npr. Anglijo, Španijo, Italijanske mestne države, deloma cesarstvo). Že od 16. stoletja naprej jih je spremljala tipična retorika in cilji, ki izvirajo že iz srednjega veka ali celo rimskega prava: izkoreninjanje javnega beračenja, ustvarjanje možnosti za zaposlitev revežev skupaj s preganjanjem brezdelja oziroma lenobe na eni strani in institucionalizacijo pomoči revnih na drugi strani (Geremek, 1996, 176; Pullan, 2005; Da Passano, 2004). Diskurz 18. stoletja se ni posebej razlikoval od diskurza stoletij, katerih naslednik je bil, so pa bili ukrepi v 18. stoletju veliko bolj stalni in tudi nekoliko bolj učinkoviti. Glavna razlika s starejšimi obdobji je bila, da so postajali ukrepi veliko bolj racionalistični in utilitaristični ter usmerjeni k enemu cilju, v terminologiji časa poimenovanem kot »sreče države«. Povedano drugače: usmerjeni so bili k doseganju blagostanja, ki jo je vzpostavljala posebna upravna veda poimenovana »dobra policija« (prim. Iseli, 2009). Delavnost pa je bila razglašena za eno od glavnih sredstev za doseg tega političnega cilja. Pridnost je za eno od temeljnih meščanskih vrlin nedvoumno razglasil že sodobni politični teoretik J. H. G. Justi (Justi, 1761, 417–418 in 1760–1761, 384–301), ki je v letih pred izdajo svojih najbolj vplivnih političnih tekstov neposredno vplival na politiko dunajskega dvora. V začetku 50. let 18. stoletja je

2 Ko je bil podan predlog za ukinitve, a je delovala še do leta 1782.

bil namreč profesor na terezijanski akademiji. Münch je v svojih analizah pojmov delovne discipline in odnosa do dela v 18. stoletju opozoril tudi na spremembo razumevanja pojma delo: če je bil do tega stoletja pojem povezan z mukami in bolečinami, se je utopičnih pogledih razsvetljenstva delo povezovalo z zabavo in osebno izpolnitvijo (Münch, 1992, 306–314). Delo je obenem postalo tudi sredstvo vzgoje.

Tudi temeljna delitev na prave in »neprave« oziroma prevarantske reveže je v 15. in 16. stoletju postala del ustaljenih praks v odnosu do revščine. Pri razvrščanju beračev v različne kategorije revežev so fizične, torej telesne značilnosti, predstavljale pomemben kriterij (predvsem Hunecke, 1983; Geremek, 1996; Jütte, 2001; Münch, 1992, 312). Tudi praksa okolij, kjer je ohranjenega relativno veliko gradiva, kaže, da je bila intenzivnost izvajanja določenih zakonov do 18. stoletja povezana s konkretnimi predstavniki lokalnih oblasti, finančnimi zmožnostmi določenega okolja ter s specifičnimi okoljskimi in gospodarskimi dogodki in okoliščinami.

A vendarle so se v 18. stoletju na področju politike do populacije razvili nekateri novi pristopi. Racionalnost in utilitarizem – spremljevalca razsvetljenske politične in gospodarske miselnosti in zakonodaje – nista podcenjevala vpliva kolektivnih čustev, kulturno pogojenega nelagodja ob pogledu na iznakaženo telo, razcapano in umazano obleko, tudi že vonje. Prav tako je bilo splošno razširjeno neodobravanje tistih načinov obnašanja, ki niso upoštevali pravil vedenja v javnosti in med pripadniki iz različnih družbenih stanov, zlasti iz višjih. Politična teorija se je zavedala tudi, da je v družbi in pri posameznih družbenih skupinah prisoten strah pred lastno revščino. Družba se je bala tudi drugih oblik kontaminacije s strani reveža (prim.: Čeč, 2012; glej tudi nagnusne opise protestantskega potopisca ob opisovanju javnega beračenja, ki naj bi bili značilni za katoliške dežele znotraj cesarstva – Nicolai, 1783, II, 341–342, ali v Mandeville, 1724, 39–40, 192). Javno beračenje je bilo s stališča skrbi za javno varnost med vsemi oblikami revščine najbolj nevarno, saj so odnos med revežem in donatorjem povezovali z različnimi elementi prisile in nasilja. Zlasti je šlo za religiozno in magično prisilo na donatorja, ki je sodila v polje ljudskih verovanj in vraževerja (prim.: Delumeau, 1982). Te strahove so dodatno podžgala medicinska opozorila o nevarnosti nenadzorovanih psihičnih reakcij ob pogledu na iznakaženo telo berača za nerojenega otroka, ki bi lahko postal že zaradi tega invalid. Nevarno podobo reveža so pogosto povezovali tudi s čisto realnimi izkušnjami nevarnosti, ki so jih predstavljali reveži, ki so trpeli zaradi nekaterih oblik vedenjskih motenj in duševnih bolezni. Takšne je družba vedno bolj marginalizirala in uporabljala kot simbol stalne nevarnosti in jih povezovala s nevarnostmi telesnih poškodb, požara ter povzročanja splošne nevarnosti. Oba strahova povezana s problemom beračenja sta se občasno mešala tudi s strahom pred beračem, ki je družbo ogrožal kot prenašalec (nalezljivih) bolezni in epidemij.

Zaradi beračeve grožnje večinski družbi je že Justi opravičeval nesorazmerne kazni, ki so bile izrečene beračem v primerjavi z njihovim prekrškom, saj se je s kaznovanjem beračenja uresničevalo najvišje politične cilje države – družbeno blagostanje.³ S takšnim ar-

3 Ne samo v nemških okoljih podobne prakse so bile tudi v določenih italijanskih državah (prim: Calabro, 2007, 566–571).

gumentom so teoretiki in tudi praktiki vedno znova legitimirali tudi (pretirano) rigoroznost kaznovanja beračev (Justi, 1761, 418). Justi je opozoril tudi na strah, ki je bil prisoten zlasti v urbanih središčih, da bi berači – sicer skupaj z drugimi nevarnimi družbenimi skupinami – povzročili inverzijo družbenega reda. »Die Armuth verleitet die Menschen zu vielen Lastern und Verbrechen, die sie bey guten äußerlichen Umständen niemahl begangen würden [...]. Nicht selten hat die Armuth die Ver zweif elung als eine Gefähr tin zur Seite [...] Die Armuth gebühret also nicht selten den Mangel **vieler bürgerlichen Tugenden** und wird die Mutter vieler Verbrechen wider den Staat, die Mitbürger und die allgemeine und besondere Sicherheit,« (Justi, 1760–1761, 286). Berač je tako poosebljal tudi ekonomsko grožnjo. Najprej je javno beračenje predstavljalo grožnjo pogosto finančno šibkim javnim fondom, ki so jih oblasti morale zagotoviti za oskrbo revežev, ki so spadali pod njihovo jurisdikcijo. Ekonomsko grožnjo je berač predstavljal družbi tudi zaradi pomanjkanja znanj in spretnosti kot predpogojev za zaposlitev in tako posledično predpogojev za preživetje. Sonnenfels je zahteval nadzorovanje delovnega usposabljanja mladih, ki ga je pospremil z zahtevo po nadzoru števila študentov in tudi njihovega socialnega izvora.⁴ Dodal pa je tudi zahtevo po nadzorovanju uka mladeničev in poslov (Sonnenfels, 1777, 100, 101, 108).

Grožnjo so javni berači od 18. stoletja še bolj izrazito kot prej predstavljali zaradi pomanjkanja morale, ki je bila v razsvetljski doktrini razglašena za enega od stebrov »dobre policije« in tako tudi ureditve družbe. V slovenskem okolju se je podoba berača kot elementa moralne grožnje neposredno udejanjala v policijskem redu za Ljubljano iz leta 1790. Še veliko bolj izražena pa je postala moralna grožnja beračenja z neposredno uvrstitvijo javnega beračenja med nemoralne prestopke v kazenskem redu iz leta 1803. Če so preambule ali uvodni deli posameznih norm moralno grožnjo beraštva ovili v diskurz varovanja javnega reda in miru ter ga podredili glavnemu cilju absolutistične države 18. stoletja – doseganju splošnega blagostanja, je bil Sonnenfels v svojih zahtevah glede odprave moralne grožnje javnih beračev veliko bolj neposreden. Po njegovem mnenju je bilo potrebno odpraviti vsako ubožno podporo vsem skupinam (Sonnenfels, 1777, 102), ki so bile potencialno nevarne. Javno beračenje bodisi mladih označenih kot lenih ljudi, ljudi s telesnimi hibami in drugih prosjakov je v 18. stoletju postalo politični problem.

Zaradi novega političnega odnosa do populacije in zlasti njenega dela, ki je živel na eksistenčnem robu, si je absolutistična monarhija celo 18. stoletje prizadevala vzpostaviti mehanizme za trajno preventivo pred moralno, estetsko, ekonomsko in zdravju nevarno kontaminacijo urbanega prostora, ki so jo poosebljali berači. Oblastni mehanizmi za nadzorovanje kontaminacije revežev so se sicer v omejenem obsegu udejanjali v času kriz že od poznega srednjega veka naprej in so tudi že v zgodnjem novem veku občasno dobivali bolj stalne oblike. Že s cesarskim policijskim redom je bilo tako leta 1530 določeno, da mora vsaka gosposka poskrbeti za svoje reveže. Skrb za domače reveže je bila torej prepuščena oblastem, pod katerih jurisdikcijo so se rodili (kot npr. z beraškimi oznakami/značkami za tiste reveže, ki imajo pravico do oskrbe v mestih). Hkrati je bilo dovoljeno in zaukazano odganjanje tujih beračev (prim. Jütte, 2001; Geremek, 1996; Walter, 1994; Otorepec, 1974, 92–96; Scribner, 1988; Scheutz, 2003; Vrhovec, 1898, 82, 83; Pullan, 2005; Amme-

4 Dvor je leta 1766 (30. 7. 1766) celo izdal prepoved, da bi se na univerze pošiljalo otroke revežev.

rer, 2003). Tudi zato so že zgodnji raziskovalci revščine čas od začetka 16. stoletja pa do nastanka prvih prisilnih delavnic (ki je v različnih političnih okoljih zelo različen in se je raztezal od 16. pa vse do 18. stoletja) opredelili kot prvo obdobje nadzora nad revščino.

V 18. stoletju se je praksa ravnanja z berači nekoliko spremenila zlasti zato, ker sta razvoj upravnih znanosti in razvijanje ideje »dobre policije«⁵ privedla do vzpostavitve bolj stabilnega upravnega sistema in s tem tudi nekoliko bolj učinkovitega in tudi trajnejšega sistema nadzora javne varnosti in z njo povezane mobilnosti prebivalstva. V politični teoriji 18. stoletja se takšno racionalno in utilitaristično obnašanje z grožnjo kontaminacije revščine pokaže v spodbujanju institucionalizacije nadzora nad potencialnimi nevarnostmi revščine prek posebnih upravnih organov, organov nadzora in stopnjujočo se kriminalizacijo beračenja, ki pa se ni izvajala zgolj s stopnjevanjem rigoroznosti kaznovanja v normah, ampak z uvajanjem novih nadzornih organov in novih organov pregona zadolženih za izvajanje norm⁶ ter tudi z uvajanjem novih pravnih sredstev in institucij. Kot opozarja eden najbolj vplivnih političnih teoretikov 18. stoletja J. H. G. Justi, je reveže v nevarna dejanja vodila eksistenčna stiska (Justi, 1761, 248). Hkrati pa je isti teoretik iskal racionalne mehanizme, ki bi omejili potencialni strah in moralno grožnjo, ki so jo predstavljali berači (prim.: Justi, 1760–61, 384–432). Med najbolj pomembne mehanizme nadzorovanja revščine sta sodili dve instituciji: ubožne hiše in prisilne delavnice kot kaznovalne ustanove ter delovne hiše kot prostor zaposlitve ter dve pravni sredstvi: generalne vizitacije in odgoni. Joseph von Sonnenfels je sledil Justijevi ostrini retorike, ko je obravnaval vprašanje revščine in beračenja (prim.: Justi, 1760–1761, 384–432). Odprava nevarnosti beračenja kot neposredne nevarnosti družbenemu blagostanju se kot politični cilj pojavlja tudi v večini utemeljitev ukrepov povezanih z reorganizacijo uprave, ki jo je izvrševala centralna oblast, zlasti ob različnih poskusih vzpostavljanja specializiranih organov nadzora – policijskih čuvajev (prim. Klasinc Škofljanec, 2002 in 2010, 540–544).

Na Kranjskem je bil odnos do revščine podoben. Na teoretični ravni se problemov z nadzorovanjem in obvladovanjem revščine dotaknejo trije referati kranjskih uradnikov – Hohenwartov, Raigersfeldov in Ursini Blagajev, a izpostavimo tistega, ki se posebej ukvarja s problemom odgonov kot pravnega sredstva, ki je namenjen predvsem preganjanju beraštva. Ko se je moral leta 1770 svetnik deželnega glavarstva v Ljubljani Mihael Raigersfeld⁷ v referatu opredeliti do obnovljenega dvornega dekreta glede odprave beraštva, je zapisal, da gre za »pomembno« vprašanje javne varnosti, zato se je v uvodu svojega referata čutil dolžnega, da je povzel nekatere »stare glasove« glede odprave beraštva (ARS, AS 7, šk. 6, po ukazu 27. 7. 1770, 9. 11. 1770, V–X). Referat, ki ga je o tem vprašanju pripravil ta mladi diplomant kameralistike in policijskih ved pri Josephu von

5 Politiko dobre policije je potrebno razumeti tako v smislu večanja materialnega premoženja kot kompetenc podložnikov (Iseli, 2009, 132), glavna temelja tega političnega koncepta pa sta predstavljala javna varnost in morala.

6 O razvoju posebnih organov nadzora glej zlasti Gebhardt, 1992.

7 Mihael Amadej Janez Nepomuk Raigersfeld (Rakovec) (29. 9. 1744 – 29. 4. 1783) je med leti 1761 in 1767 študiral pravo in kameralistiko, na kateri je predaval tudi Joseph von Sonnenfels. Prvo službo v upravi je sicer leta 1768 dobil na Predarlškem, 1769 pa je prišel na Kranjsko, kjer je postal svetnik deželnega glavarstva v Ljubljani.

Sonnenfelsu, je bil verjetno zapoznali odgovor na dvorni dekret iz začetka leta 1769. Kot je sklepati iz upravne prakse v času nastanka študije, so želele centralne oblasti deloma poenotiti zakonodajo za vse dežele, pred tem pa so želele z dekretom pridobiti informacije o partikularni zakonodaji – patentih, ki so urejali nadzorovanje vagabundov, tujih vajeniških pomočnikov in postopačev po posameznih deželah (ARS, AS 7, šk. 56, p-7-1, 18. 2. 1769). Tako so dunajske oblasti sicer v uvodu menile, da v posameznih deželah obstaja precejšnje število dobrih zakonov, ki normirajo področje javne varnosti (in zlasti podpodročje obvladovanja in nadzorovanja beraštva), a da se jih pogosto ne izvaja. Kot vestni študent J. Sonnenfelsa je Raigersfeld zagovarjal mnenje enega najbolj vplivnih teoretikov habsburške monarhije, da obstoječih norm ni potrebno posebej spreminjati. Raigersfeld je ravnal je tako kot njegov profesor, ki je v svojih priročnikih pogosto povzemal obstoječe norme, a zgolj tiste, ki so sodile v njegov koncept predstavitve dobre uprave. Tudi Raigersfeld je v svojem referatu berače enačil s postopači in drugo »drhaljo« (Gesindel). A so bili njegovi predlogi na določenih mestih še bolj rigorozni, kot so bili predlogi teoretikov, po katerih se je zgledoval. V takšne predloge ga je vodil pragmatizem in ponavljajoči se problemi, ki jih je imela lokalna oblast (dežela) pri odpravljanju javnega beračenja, saj je pri podrejenih uradih pogosto naletela na neodzivnost. Kot predlogo za svoj referat je sicer uporabil tudi norme iz drugih delov monarhije, ki so jih dobili v urad, v katerem je služboval (prim: obvestilo o kaznovanju beračev na Bavarskem: ARS, AS-7, šk. 6, 7. 9. 1770). Največ pozornosti v »uradni« verziji referata je namenil problemom in predlogom pri izvajanju najstarejšega pravnega sredstva 18. stoletja, povezanega z nadzorom in odganjanjem beračev – torej splošnih in posebnih deželnih vizitacij ter splošnih in individualnih odgonov. Med bolj rigorozne ukrepe, hujše od norm, po katerih se je zgledoval, je sodil njegov predlog, da bi bilo potrebno tuje berače stigmatizirati celo z vžiganjem znamenj. Predlagal je, da bi se jim na ramo vžgalo črko V. Svoj predlog je utemeljil z argumentom, da tako ne bi zašli s poti odgona in da bi oblasti, ki so jih bile kot odgnance dolžne sprejeti in odgnati naprej, nedvoumno vedele, koga so dobile. Probleme pri izvajanju splošnih deželnih vizitacij, splošnih in individualnih odgonov je sodeč po predlaganih ukrepih Raigersfeld opredelil kot enega od najbolj perečih problemov izvajanja »dobre policije« na Kranjskem. Toliko bolj, ker je bil edino ta predlog v celotnem, sicer precej obsežnem tekstu, tudi oblikovno posebej izpostavljen. Za domače – deželne berače – pa je ravno zaradi stigme⁸, ki ga je prinašala kazen vžiganja znamenj, vsaj ob prvem kaznovanju vžiganje znamenj odsvetoval (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1770). Dodatno je zahteval, da bi moral dati vsak kaznovani berač prisego o spoštovanju kazni in nemaščevanju (t. i. *Urphede*). Prelom te prisege je bil namreč uvrščen med zločine, ki se jih je lahko kaznovalo tudi z najhujšo, celo smrtno kaznijo (prim.: Schwerhoff, 2006; Reiter, 2000). V celotnem referatu sodi ta predlog med posebej rigorozne, saj pomeni stopnjevanje kazni z jasnim namenom – očiščenjem lokalnega prostora revežev in beračev. Na ta aspekt kaznovanja je tudi opozoril, saj je posebej predlagal, da bi kršitelju zagrozili, da ga

8 Njegov predlog je bil toliko bolj rigorozen zato, ker je za razliko od kazni tepeža (kot oblike oziroma vrste telesne kazni) kazen vžiganja znamenj izvajal rabelj. Posameznika je stik z rabljem bolj stigmatiziral kot druge oblike kaznovanja.

v primeru kršenja prisega o nemaščevanju, čaka smrtna kazen (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1770). Njegovi predlogi so bili tudi odraz njegove mladosti, saj v tri in pol leta pozneje izdanem policijskem redu za Ljubljano (1774), ni bilo predvidenih tako hudih kazni, kot so bile predlagane v njegovem referatu iz leta 1770. Raigersfeld se je v določenih delih svojega referata skliceval tudi na referat Jurija Jakoba Hohenwarta, ki je nastal nekaj let pred tem (1763) (ARS, AS 10, šk. 2, B-4-1, 1. 9. 1763), a so bile njegove kazni za nedovoljeno beračenje veliko bolj rigorozne kot v referatu, ki ga je dobil na vpogled.

Glavni argument, s katerim so tudi kranjski uradniki v 18. stoletju spodbujali raznovrstne sistemske prakse nadzorovanja revežev, je bila popolna odprava beračenja, torej nenadzorovanega, potencialno prevarantskega in pogosto tudi prisilnega pridobivanja darov oziroma drugih oblik podpore. V tem se niso v ničemer razlikovali od najpomembnejših traktatov, ki so se ukvarjali s problemom beraštva, zlasti so bili podobni retoriki, ki je bila objavljena v prvi izdaji Sonnenfelsovega priročnika uradnikom habsburške monarhije leta 1765. Tudi drugi elementi imaginarija reveža – berača v referatih so bili podobni: javni berač je predstavljal kontaminacijo družbi, ker je ogrožal sistem javne oskrbe, ki je temeljil na donacijah posameznikov, ker je bil prevarant in nasilnež ter ker je s svojim načinom življenja širil napačne vzorce vedenja, a tudi ker je bil kot moški ali sin berača zaradi svojega načina življenja potencialno nesposoben za vojsko. Elemente imaginarijev reveža uradniki niso prevzeli zgolj po priročnikih, ampak pogosto kar neposredno iz zakonodaje, ki se je nanašala na druga področja monarhije (prim.: ARS, AS 7, šk. 6, 27. 7. 1770). V poslanem policijskem redu z letnico 1770 so bili zlasti tuji berači, ki bi prišli v monarhijo s ponarejenimi potnimi listi, potrdili o vajeniški dobi, dovoljenji za zbiranje darov, spričevali in potrdili označeni neposredno za prevarante. Pri obravnavanju tovrstnih primerov je policijski red uradnike napotil, da jih obravnavajo po kazenskem pravu (ARS, AS 7, šk. 6, 27. 7. 1770) in ravno v tem navodilu je Raigersfeld verjetno dobil ideje, ki jih je vnesel v svoj referat.

Odnos do beračev ni bil rigorozen zgolj v teoriji. Raigersfeld je celo zapisal, da se vizitacije slabo izvajajo tudi zato, ker so postopači in vagabundi grozili in strašili čuvaje ter sodne sluge, ki so zadolženi za izvajanje vizitacij (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1770). Zagotovo je v svojem referatu pretiraval. Kako so v praksi pazili na mobilnost revežev, beračev in potencialnih rekrutov, priča naslednji primer. Med vojaško konskripcijo na Koroškem so avgusta leta 1771 v romarskem zavetišču našli brezposelnega krojaškega pomočnika Simona Mošlerja. Takoj so ga odgnali v rojstni kraj, ki je bil v kranjskem deželskem sodišču in sicer v vasi Britof (Pfarrhof). A njegov odgon se je zataknil. V kranjskem deželskem sodišču Bela Peč na meji med Kranjsko in Koroško tega odgnanega berač niso želeli sprejeti, zato so se Koroške oblasti pritožile neposredno pri kranjskih deželnih oblasteh (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1771 in 18. 11. 1771). Četudi je bil v ospredju pritožbe privatni, že več let trajajoči spor med obema deželskima sodiščema, je že dejstvo, da si je ena od sprtih strani zaradi incidenta želela pridobiti podporo deželnih oblasti prav s sklicevanjem na zakonodajo povezano z vprašanji beračenja, dovolj zgovoren dokaz tako o poznavanju kot tudi o izvajanju norm povezanih z omejevanjem in kriminalizacijo beraštva.

Ideja o izkoreninjenju beraštva se je povezovala tudi z alegorijo države kot človeškega telesa, ki je dobila aplikacije v telesu vladarja kot simbola biološkega in družbenega

telesa in telesa vladarice kot telesa, ki je zagotavljalo obstoj države. Pri alegoriji države kot telesa je šlo sicer za motiv, ki je izhajal iz antike in sicer iz Ciceronove prisposodbe političnega telesa (prim.: Ammerer, 2010); a se je pogosto pojavljal tudi v delih političnih teoretikov 18. stoletja. Tako je v uvodu 1774 izdane policijske inštrukcije za Ljubljano skladno s politično teorijo zapisano »da je *blagostanje in resnična sreča dežele odvisna od njenih prebivalcev, še posebej pa je pri moralno zglednih ljudstvih* [poud. avt.] *odvisna od dobro urejene policije; nanjo paziti pa je dolžnost mestnega magistrata*.« (ARS, AS 7, šk. 56, P-5-2, s. d. in ZAL, LJU-489, REG. I., šk. 12, 15. 7. 1724, 134–147; tudi Klasinc Škofljanec, 2002; Justi, 1760–1761, 392). Omenjena prisposoda je razvidna tako na ravni odnosa do revščine kot na ravni odnosa do kriminalcev. J. H. G. Justi je v uvodu poglavja o problemu revščine in beraštva fenomen povezal z družbenim telesom, ki ga je razumel kot konglomerat sestavljen iz družin. Berači so neposredno ogrožali družino in prek nje državo:

Die Wohlstand der einzelnen Familien steht mit dem gemeinschaftlichen Besten in so genauer Verbindung, daß die Wohlfahrt des Staats gar sehr darauf beruhet, wenig Arme in sich zu haben; zumahl da die Armen nicht allein Unnütze, sondern auch überlästige Mitglieder des Gemeinenwesens sind und nicht zu läugnen stehet, das nicht die Armuth vieler Einwohner auch in ihrem sittlichen Zustand einen nachtheiligen Einfluß haben sollte. (Justi, 1760–1761, §306, 384, §243)

Izhajajoč iz odnosa politične teorije do problemov beraštva in ideje dobre policije je prosjačenje po javnih prostorih in zasebnih hišah v 18. stoletju postajalo simboličen dokaz slabe uprave oziroma oblasti (Šorn, 1955, 86; ARS, AS 730, šk. 195, s. d.; Justi, 1760–61, 384–392, zlasti 392). Sramoto, ki so jo lahko predstavljali oblasti berači, dokazujejo tudi primeri v kazenski in upravni praksi, tudi v glavnem mestu Kranjske – Ljubljani. Sredi marca leta 1758 so tako v ljubljanske mestne zapore na Tranči za več kot teden dni zaprli kar 19 beračev. Takšno očiščenje mestnega prostora ni bilo naključno. Datum, okoli katerega so bili zaprti in ko se v javnih mestnih financah pojavljajo podatki o njihovi oskrbi, se prekriva z obiskom »turškega princa«. Očitno so zaradi obiska tujega diplomata mestne ulice »očistili« beračev (ZAL, LJU-488, cod. XIII, 1758, c. 68–70). Tudi v avgustu in septembru leta 1728 je bilo zaznati podobne prakse. V avgustu tega leta se je namreč izvršil dedni poklon kranjskih deželnih stanov cesarju Karlu VI. (Legat, 1839/1840a, 65–66 in Legat, 1839/1840b, 69–70). V Ljubljani so pred obiskom deželnega kneza in cesarja bolj intenzivno kot pred tem in tudi pozneje zapirali in odganjali berače oziroma »čistili« mestni prostor.

Novi racionalni oblastni pristopi k omejevanju beraštva v 80. letih 18. stoletja pa niso dosegli splošnega odobravanja. Kar nekaj kritik sredstev za nadzorovanje beraštva najdemo v potopisih razsvetljencev 18. stoletja. Kritična ost F. Nicolai-ja je svoje nestrinjanje s praksami nadzorovanja beračev izrazila na sledeč način:

Na Dunaju od časa do časa po hišah in ulicah primejo berače in nemoralno sodrgo in jih vse skupaj zaprejo v uboge zapore. Ko jih naberejo dovolj, jih javno odpeljejo iz

mesta. Ta dogodek si pride ogledati veliko ljudi. Predstavljajo si, da so na tak način očistili mesto in da so v njem ostali samo častni ljudje. (Nicolai, 1783, 219).

KONTAMINACIJE REVŠČINE V PRAKSI – PRIMER SPLOŠNIH DEŽELNIH VIZITACIJ IN ODGOVOROV

Obvladovanje grožnje, ki jo je družbi predstavljala revščina, so v praksi 18. stoletja zaznamovala vedno bolj stalna pravna sredstva. Stalnost pravnih sredstev so omogočile tudi spremembe v upravi, s katerimi so nekoliko povečali tudi nadzor nad javno varnostjo. Sonnenfels je v 70. letih v svoj učbenik za državne uradnike celo zapisal, da ni države, ki ne bi izganjala beračev (Sonnenfels, 1777, I, 105) in tako legitimiziral številne rigorozne prakse nadzorovanja in obvladovanja revnega dela prebivalstva. Dve pravni sredstvi, ki sta prispevali h kriminalizaciji in k stigmatizaciji ter k dojemanju revščine kot potencialne kontaminacije, sta se na zelo različne načine uveljavili na Kranjskem. Medtem ko je bila prisilna delavnica poleg zapiranj kriminalcev (v prisilno delavnico) v ločenem delu institucije kot popolnoma ločena delovna hiša namenjena tudi resocializaciji beračev in postopačev. Cenejše splošne deželne vizitacije⁹ (prim: Čeč, 2010) pa so bile namenjene odkrivanju in odgonu beračev v domicilni kraj. Prisilna delavnica in delovna hiša je kmalu po ustanovitvi zaradi finančnih težav in pogostega bega v njej zaprtih ter vojne prišla v hude finančne in organizacijske težave, nato pa se je več desetletij zapletala v bolj ali manj uspešne poskuse racionalizacije poslovanja in zato sprejela komaj kakšnega obsojenca zaradi postopaštva ali nedovoljenega beračenja.

Že prvo novo pravno sredstvo nadzorovanja beračev v 18. stoletju, med letoma 1721 in 1727 uvedene splošne deželne vizitacije, dokazujejo, kako so različni deležniki vplivali na dojemanje potencialne nevarnosti revščine. Od 18. stoletja dalje, zlasti pa od uvedbe splošnih deželnih vizitacij in z njimi povezanih splošnih odgonov zajetih beračev, se je ekonomsko pogojena mobilnost družbeno ranljivih skupin še bolj kot prej povezovala z negativno konotirano besedo postopaštvo. Pojem je bil neposredni odraz delitve na prave in nepravne berače po kriteriju sposobnosti za delo¹⁰ in po domicilni pravici. Leta 1724 so v eni od prvih neposredno dokumentiranih deželnih vizitacij in z njimi povezanih splošnih odgonov na Kranjsko in nato naprej proti drugim deželam monarhije iz Štajerske izgnali kar 83 oseb, ki naj bi imele domicilno pravico predvsem na Kranjskem. Izgnali so jih iz kar 24 deželskih sodišč na Štajerskem, večinoma iz tistih, ki so imela tudi slovensko govoreče prebivalstvo. Med večjimi zgornještajerskimi deželskimi sodišči, iz katerih so odgnali berače na Kranjsko, sta bila Gradec in Leoben. Zapisov o kakršnihkoli stroških s to skupino odgnanih beračev, ki so morali po običajnih poteh priti tudi do Ljubljane, v tem

9 Krünitzeva splošna ekonomska enciklopedija, ki je izhajala v času, ko je bila praksa splošnih deželnih vizitacij v habsburški monarhiji stara že dobrih petdeset let, je deželne vizitacije opredelila sledeče: »deželne vizitacije so določena poizvedovanja o vseh tujcih, potujočih in vseh ljudeh, ki se skrivajo po gostilnah, itd. ki se morajo izreči o namenu svojega potovanja ali nastanitve oziroma prihoda v določeno okolje [...]«. (Krünitz, 1773, visitation)

10 Ne glede na versko prepričanje se je v zgodnjem novem veku uveljavilo načelo, da če je beračil nekdo, ki je bil še sposoben delati, so bile njegove prakse preživetja nemoralne.

letu ni, četudi je ljubljansko gradivo povezano z javnimi mestnimi financami ohranjeno. Analiza omenjenega seznama odgnanih postopačev pokaže, da so s Štajerske odgnani berači predstavljali prototip reveža, ki so ga lastniki deželskih sodišč dojemali kot nevarnost in kontaminacijo. Ti reveži so ogrožali krhko družbeno stabilnost lokalnih skupnosti, ki je temeljila tudi na solidarnosti do pomoči potrebnih. Lokalna solidarnost naj bi se omejila na pomoč tistim, ki so se v njej že rodili ali so v njej preživeli svojo delovno aktivno dobo. Iz svojih jurisdikcij so lokalne oblasti tako odgnale vse tiste, ki so potencialno ogrozili oskrbo domačih revežev. Podpora domačih revežev je namreč temeljila na individualnih donacijah lokalnih prebivalcev (Čeč, 2012, 43, 49–50), na iste donatorje pa so se obračali tudi tujci. Več kot polovica odgnanih revežev bi bila namreč v percepciji lokalnega prebivalstva lahko dojeta kot podpore potrebna in vredna. V tej okoliščini je koreninil tudi strah političnih teoretikov, saj se potencialni donatorji pri odločitvi za prispevek ali donacijo revežu pogosto niso ozirali, ali gre za domačina ali za tujca. Med družbene skupine v tej skupini odgnanih, ki so bile v drugačnih okoliščinah (torej v svojih domovinskih gospodstvih) zagotovo upravičene do podpore, so spadale vdove z otroci, družine z velikim številom otrok in ostareli. Med odgnanimi je bilo tako 9 parov, 4 družine in tri matere z otroki. Najštevilčnejša družina je štela kar 7 oseb. Najbolj stigmatiziran in družbi potencialno najbolj nevaren je bil v tej skupini odgnanih beračev krvnik Matija Rožman (Roman) iz Krškega. Da lokalne oblasti niso imele niti najmanjšega interesa skrbeti za tuje starce, dokazuje struktura odgnanih oseb: kar dobrih 53,1 procenta ali 17 posameznikov v skupini družinskih poglavarjev¹¹ (preostali družinski člani so bili pričakovano navedeni le s številko) se je pred izpraševalci predstavilo kot starejših od 60 let. Takšni posamezniki so v družbi 18. stoletja veljali že za ostarele ljudi. Med značilnostmi, ki so jih pripisovali starostnikom, so lahko bile omejene telesne in umske sposobnosti in tako tudi omejene možnosti za delo in preživljanje. V tej starostni skupini odgnanih je bilo kar nekaj samskih parov. Četudi so izjave o starosti posameznika tudi v tem viru zelo subjektivne in približne, so starost odgnanih zagotovo potrdili njihovi vidni telesni znaki. Vidne biološke spremembe na njihovem telesu so jih torej definirale kot stare in samo zato so jih uradniki opredelili kot starejše od šestdesetih let. Še nadaljnjih 8 »družinskih poglavarjev« je bilo starejših od 50 let. Omenjena starost je predstavljala mejo, pri kateri so bili določeni posamezniki bodisi zaradi invalidnosti bodisi zaradi telesne šibkosti ali kronične bolezni že označeni za delovno nezmožne in stare. Le dva odgnana berača iz te starostne skupine sta potovala z družinama. Ob obeh notoričnih značilnostih beračev – laganju in nagnjenju k prevaram – izpraševalci njihovih izjav o starosti zagotovo ne bi sprejeli kot verodostojne (prim. pripombe sodnikov v Stariha, 2013, 554), če jih ne bi potrdile tudi druge okoliščine, v omenjenem primeru zlasti telesne in biološke značilnosti, ki so sodile v imaginarij starega človeka. Med individualnimi značilnostmi tujega berača je prav telo predstavljalo njegovo osebno izkaznico. Kljub dejstvu, da nekatera zemljiška gospodarstva v analiziranem primeru niso navedla, koliko so bili stari njihovi odgnani berači, je bil še vedno delež

11 Zato je mogoče narediti analizo le za tiste osebe, ki so bile navedene kot družinski poglavarji. Kar 66 % vseh odgnanih poglavarjev družin so predstavljali moški, in le 34 % ženske. Njihovi otroci so predstavljali 20 % vseh odgnanih oseb.

ostarelih beračev med vsemi odgnanimi največji (ARS, AS 6, šk. 82, 174–185). Odgnani družinski poglavarji in drugi člani njihovih družin so torej v večini predstavljali tisti del populacije, ki ni bila sposobna akumulirati kapitala in je bila zato tako zaradi starosti in delovne nezmožnosti kot zaradi pomanjkanja dela prisiljena v mobilnost. Med odgnanimi družinskimi poglavarji so bili tudi dninarji in sezonski delavci. To skupino, ki se je preživljala z občasnim delom, so pod prag revščine hitro spravile ekonomske, politične in okoljske krize in nesreče ter osebne življenjske okoliščine (poleg starosti tudi izguba morebitnega partnerja, pogosto pa so njihove perspektive in možnosti za lažje preživljanje omejile že izgube staršev v rani mladosti). Mobilnemu delu prebivalstva so se pridružile poklicne skupine, ki so pogosto ostale samske vse življenje (zlasti ostareli posli). Z uvajanjem obeh pravnih sredstev tako splošnih deželnih vizitacij kot splošnih odgonov je javno beračenje takšnih skupin prebivalstva postalo vedno bolj kriminalizirano. V zgodnjem novem veku praviloma negativno dojet termin postopaštvo je torej označeval prakse ljudi, ki so v nedomicilnih okoljih legitimno iskali priložnostna dela v ekonomiji priložnosti/preživetja (*Economy of makeshifts*), saj je tak način iskanja virov za preživetje predstavljal nujni del vsakdana mnogih posameznikov v podeželskih in mestnih skupnostih (glej: Čeč, 2010; Hufton, 1974). V več verzijah koncepta in čistopisa navodil zemljiškim gosposkam je bilo že veliko prej, že leta 1728, dovoljeno, da tuje berače (moške seveda) oddajo kot rekrute namesto lastnih podložnikov (ARS, AS 6, šk. 82, 19. 1. 1728).

Iste značilnosti družbenega nadzora do tujih revežev, ki se odražajo v enačenju tujcev z berači in kot takih potencialno nevarnih elementov družbe, kažejo tudi zapisi javnih izdatkov mesta Ljubljane za oskrbo posameznikov, ki jih kot odgnane tujce sprejemajo ljubljanske oblasti (prim: ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 171, 174, 177, 181). Tudi v finančnih evidencah so namreč med odgonom sprejeti ljudje, ki so bili nato odgnani naprej,¹² označeni predvsem kot postopači. Že leta 1728 so ljubljanske mestne oblasti domnevno klateške reveže zapirale v iste prostore kot zločince, proti katerim so vodile preiskovalne – inkvizicijske procese in to kljub temu, da so v Ljubljani imeli več ječ – prostorov za pridržanje za različne družbene skupine. Praksa zapiranja beračev v iste prostore kot domnevne kriminalce zagotovo kaže na stigmatizacijo, ki so jo bili deležni berači že v 20. letih 18. stoletja (ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 118, 1728, 25. 1. 1728) in ki se je v naslednjih desetletjih nadaljevala z vedno bolj sistematičnim nadzorovanjem in zapiranjem beračev. Četudi stroški, ki so jih odšteli za oskrbo beračev ob koncu leta 1728,¹³ dokazujejo, da so zajete berače samo nekaj dni zadrževali v zaporih na Tranči, je bilo že zaprtje v najbolj zloglasne ječe ljubljanskega mesta vendarle odraz odnosa do njih in tudi postopne nove kolektivne stigmatizacije in kriminalizacije, ki je bila posledica prisile nadrejenih oblasti. V kakšni meri so postopki odgona beračev vpletene berače stigmatizirali, je bilo odvisno tudi od drugih okoliščin, med drugim tudi od tega, kdo je bil zadolžen za njihov odgon. V določenih večjih okoljih – recimo v Ljubljani, so kot čuvaji odgnane spremljali ljudje, ki so opravljali različne javne službe in ne zgolj sodni sluge

12 Mnoge so mestne oblasti zgolj sprejele in odgnale naprej.

13 V času zadrževanja v ječah je bil strošek oskrbe beračev enak strošku oskrbe preiskovanih zločincev – od 3,4 krajcarjev do 4 krajcarjev na dan (ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 118, 1728, 19. 12. 1728).

oziroma pozneje stražniki. Berače so spremljali na primer merilci soli (ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 119, 172, 9, 1. 5. 1729). Leta 1786 je Uršo Glajko na kršenje pravil opozoril in nato organom pregona prijavil stolonoš (ZAL, LJU-489, fasc. 15, 31. 7. 1786), četudi je imela Ljubljana od leta 1786 svojo enoto mestnih čuvajev.

Stigmatizacija odgnanih beračev s strani uradnikov je bila očitna tudi v dokumentih, v katerih je problem javnega beračenja zgolj ena od okoliščin drugih dogodkov. Kaznovanja zaradi pobega beračev si niso prislužili samo sodni sluge, ampak tudi podložniki, ki so berače transportirali in varovali kot eno od oblik t. i. deželsko sodne tlake. Za organizacijo transporta beračev kot vozne tlake so bili zadolženi župani, ti pa so praviloma tlako razdelili med člane soseske. Dobski župan je v svojem zagovoru v preiskavi zaradi pobega beračev najprej poudaril, da je odgon beračev povezan s stroški, ki jim niso bili povrnjeni. Tako je opozoril, da je v času med »obema Marijinima praznikoma, ko so mlatili belo žito«, sprejel odgnano žensko, ki jo je moral nahraniti. Na sodišču seveda takšna okoliščina ni bila nezanemarljiva in je vplivala na določanje njegove kazni. Omemba prostovoljne oskrbe odgnane osebe je namreč služila tudi dokazovanju moralne države zaslišane. Sodni proces zaradi pobega beračev med odgonom leta 1779 v deželskem sodišču Križ sicer najprej dokazuje, da so centralne oblasti od podrejenih upravnih oblasti vse do najnižjih deželskih sodišč zahtevale sodelovanje pri izvajanju pravnih sredstev namenjenih nadzorovanju mobilnosti revežev. Neozirajoč se na način, kako je potekalo sprejemanje norm pri podrejenih oblastvih in tako tudi ustvarjanje točno določene podobe o beraču, o odnosu do revščine priča dva okoliščini v tem procesu. Obe poleg zavestnega opravičevanja in zmanjševanja lastne odgovornosti (prim: Povolo, 2007; Čeč, 2006) kažeta, da se lokalno prebivalstvo ni posebej ukvarjalo s kakšno vrsto odgnancev imajo opravka. Ni jih torej posebej zanimalo, ali spremljajo zločince ali berače, vsekakor pa je obe skupini stigmatiziralo. V zaslišanju Gregorja Prvinška, enega od kmetov, ki jim je bila naložena obveznost varovanja odgnanih beračev in njihov transport do mej naslednjega deželskega sodišča, so bili berači enačeni z delinkventi (ARS, AS 7, šk. 6, 4. 3. 1779). Očitno tudi okrajni glavar in uradniki (Hubert grof Barbo in Franc Anton Schwager) niso želeli zavestno ločevati med obema tipoma odgnancev, ko so pregledovali zapisnik zaslišanj. Pozneje kaznovani župan Šentožbolta Karel Bošteje je v zaslišanju poudaril, da dva »šibka fanta«, ki sta bila dodeljena odgnanim beračem za čuvaja, nista uspela obvladati štirih izgnanih beračev, saj niso bili vklenjeni v okovje, kar bi jim onemogočalo pobeg (ARS, AS 7, šk. 6, 19. 2. 1779). Omemba okoliščine, da berači niso bili vklenjeni, opozarja na dejstvo, da so tisti, ki so morali sodelovati pri transportih – torej organiziranih odgonih beračev, niso ločevali, ali spremljajo hude zločince ali zgolj berače, torej tiste, ki so bili odgnani, ker se niso držali pravil glede mobilnosti in pravil oskrbe revežev in bi bili v drugačnih okoliščinah lahko celo deležni njihove solidarnosti. Podložnike deželskega sodišča Križ, mejnega gospodstva ob štajerski meji, kjer so se izvajale predaje beračev že od 20. let 18. stoletja (prim: Čeč, 2013a), so tako zaradi bega beračev kaznovali še desetletja po začetku izvajanja odgona beračev. O nujnosti kaznovanja tistih, ki so odgnane berače slabo varovali in tako omogočili njihov pobeg, priča odločitev deželnega glavarstva, ki je odgovornega – župana Doba Bošteleta kaznovalo predvsem generalno preventivno, da se podobni pobegi v tako pomembnem prostoru, kot je bil mejni prostor med dvema

deželama, ne bi ponavljali. Župana je obsodilo na tri dni zapora v deželskem sodišču Križ (ARS, AS 7, šk. 6, 14. 5. 1779, 14. 5. 1779). O pomembnosti obsodbe kažejo tudi drugi upravni postopki, ki so jih izvedli poleg obsodbe. Istega dne, kot je izreklo sodbo, je deželno glavarstvo o svojih postopkih v predstavljenem primeru obvestilo tudi notranjeavstrijski gubernij. Temu so zagotovili, da so vse podložnike v deželi s posebno okrožnico ponovno opozorili na njihovo dolžnost varnega prevoza odgnanih ljudi (ARS, AS-7, šk. 6, 14. 5. 1779).

Kako pomemben je bil odgon kot pravno sredstvo, ki naj bi racionalno obvladovalo grožnjo moralne, estetske, ekonomske in politične grožnje beračev, ne kažejo zgolj referati in številne intervencije deželnih uradnikov zaradi neizvajanja zakonov, ampak jih dokazuje ravno kaznovanje tistih, ki so jim ušli odgnani berači. A tudi tu so bile razlike. Kaznovanje čuvajev zaradi pobega odgnanih oseb je bilo odvisno tudi od strateške lege posameznega deželskega sodišča. Če to ni imelo podložnikov ob najpomembnejših transportnih poteh, po katerih so relativno pogosto transportirali berače in kriminalce, je bila želja po sankcioniranju odklonov in nespoštovanja predpisov o beračenju manj izrazita. Ko so leta 1772 v Ljubljani zalotili Mihaela Adrijašiča (Adriaschich), ki je po kranjski prestolnici beračil s potrdilom generalnega vikarja tržaške škofije, so predstavniki deželnih oblasti upravitelja gospodstva Podgrad in Socerb zgolj opomnili. Obenem so jima zagrozili s kaznijo (ARS, AS 7, šk. 6, 31. 7. 1772), če bi še izdajali že prepovedana potrdila, ki so dovoljevala beračenje, s katerimi so še spodbujali poleg tega še nedovoljeno javno beračenje v večjih središčih.

NEPOSREDNA IZKUŠNJA BERAČENJA KOT KONTAMINACIJE

Tako v teoriji kot tudi v praksi je najti čisto konkretne primere o prepričanosti o nevarnostih, ki so jih poosebljali berači. Četudi odzivom »v praksi« pogosto sledimo skozi specifično prizmo, ki jo vzpostavljajo uradna poročila, ravno specifične okoliščine dejanj, ki jih ta uradna poročila opisujejo, omogočajo zaključek, da v omenjenih primerih ni šlo zgolj za prenos oblastnih stereotipov. V družbi 18. stoletja je najti dva posebej pogosta imaginarija nevarnega berača: berača – požigalca in berača – prinašalca nesreč. Obema pa se je občasno pridružil še imaginarij berača – prinašalca bolezni. Strah pred nevarnimi tujci, še posebej tujci z vedenjskimi motnjami, ni razviden samo iz izrazito negativnega odnosa politične in pravne teorije do tovrstnih primerov. Kljub izraziti kriminalizaciji in preganjanju vraževerja so tudi v 18. stoletju večinsko prebivalstvo tako v mestih in na podeželju berači še vedno prepričali v nadnaravne moči, ki naj bi jih imeli. Izrazit dokaz je primer, v katerem se je nevarnost kontaminacije duševnega bolnika ali mogoče umsko zaostalega človeka povezala z drugo nevarnostjo, ki so jo poosebljali berači, nevarnostjo prenašanja nalezljivih bolezni. Deželne oblasti so v primeru tega berača od podrejenih oblasti izrecno zahtevale preiskavo primera (ARS, AS 7, šk. 6, 26. 11. 1773), ki so ga sprva povezali z informacijo, da je okužen s steklino. Primer nenavadnega berača so sicer pozneje in po številnih poizvedovanjih povezali z duševno boleznijo. Strah pred morebitno kontaminacijo, ki bi jo lahko povzročil ta potujoči berač, je bil tako hud, da so okrožjem poslali tudi tiralico z njegovim opisom (ARS, AS 7, šk. 6, 28. 10. 1773), kar v

obravnavanem času še ni bila običajna praksa pri obravnavanju beračev. Iz poizvedovanj o njem se upravičeno zdi, da isti razcapani človek – Janže Bart, sicer podložnik imenja Zbure pri Šmarjeti iz vasi Zagrad, ni bil pri vseh, pri katerih se je oglasil, dojet kot enaka stopnja grožnje in nevarnosti. Oblečen v raztrgano srajco in bele hlače ter opasan z verigo, pri ljudeh, s katerimi je prišel v stik, ni vzbudil enakega strahu in gnusa. Gospodinja Jeri Mlakar, po domače Udovič iz Ravnega Brda, ki ga je obdarovala, se ga ni bala. Povsem neprizadeto je namreč na zaslišanju izjavila, da je istočasno gostila dva berača. Drugemu beraču – odpuščenemu vojaku, ki ga je ravno tako kot tega nenavadnega berača sprejela pod streho, naj bi prvi razložil, da je romar, ki se vrača iz romanja na Višarjah. V prid tej identiteti je vojak še dodal, da ima berač verige opasane že devet dni in da jih nosi »zaradi boga« (ARS, AS 7, šk. 6, 22. 11. 1773, 28. 10. 1773). Čisto drugače pa je istega človeka dojemal podložnik gospostva Bistra Gregor Selan. Na razcapanega berača je naletel v gozdu. Najprej se mu je hotel izogniti, a mu ni uspelo, kar ga zelo prestrašilo. Ko je možki prišel do njega, se je branil s palico in ga tako uspel pregnati (ARS, AS 7, šk. 6, 22. 11. 1773).

Četudi je predstavljen primer ekstremen primer strahu in poizvedovanj o nekem beraču, lokalne skupnosti beračev pogosto niso sprejemale z naklonjenostjo. Kako veliko nevarnost so zaradi domnevnih magičnih sposobnosti lahko predstavljali berači, kaže primer iz Radgone, ki je prišel celo do višjega kazenskega sodišča v Celovcu. Predstavlja enega bolje dokumentiranih primerov groženj beračev z magijo (več o tem Studen, 2015). Chatarina Zeno, Romkinja, ki je domnevno pripotovala iz Ogrske, je potrkala tudi na vrata Marije Kosser. Ker gospodinja ni želela dati špeha, za katerega je prosila oziroma ga je celo zahtevala beračica, si je po njenem mnenju nakopala njeno jezo. Tujka naj bi v jezi preklela hišo z besedami, da ne bodo imeli nikoli več svinj. Ostarela gospodinja je bila v prekletstvo prepričana. V kriznih razmerah, ki so vladale pred letom 1818 in šokirana zaradi izrečene grožnje, je izgubila razum (StLA, AG, 1818, 9601/9710, 21. 12. 1818). Prepričanje o maščevalnosti beračev, če od prosilcev niso dobili primernih darov, dokazuje tudi hud spontani vaški linč dveh beračev leta 1766 v okolici Ljubljane. Lokalna skupnost ju je obtožila, da sta v vasi, v kateri sta prej beračila, podtaknila požar (prim.: Čeč, 2008, 222–231). Vaščani so bili več kot prepričani, da sta požar podtaknila, da bi se tako maščevala zaradi nesolidarnosti določenih vaščanov. Tudi v oblastnem in pravnem diskurzu je bil motiv berača – požigalca eden od bolj trdoživih predstav o beračih. Zakoreninjenost prepričanja o magičnosti beračev dokazujejo tudi nekatere pripovedke iz Lokve na Krasu, ki jih sicer ni moč umestiti v neko obdobje (zagotovo so prisotne v 19. stoletju), a ravno tako dokazujejo splošno razširjenost predstav o nadnaravnih oziroma magičnih sposobnostih beračev (zlasti zmožnosti prekletstva ali blagoslova) (glej: Čok, 2012, 76–77).

ZAKLJUČEK

V politični teoriji in praksi se racionalno in utilitaristično obravnavanje grožnje kontaminacije, ki jo predstavlja revščina, odraža v institucionalizaciji nadzora nad potencialnimi nevarnostmi revščine s pomočjo posebnih upravnih institucij in organov nadzora,

novih pravnih sredstev, novih zavodov in stopnjujoče se kriminalizacije beračenja. Vedno znova pa se je obvladovanje obsega revščine in beračenja kot njene ekstremne oblike prilagajalo interesom različnih stopenj oblasti. Te so bile glede izvajanja norm namenjenim obvladovanju revščine med seboj vedno v pogajalski drži, četudi so bile njihove stopnje moči in vpliva različne. Novi upravni organi so v vsakodnevni praksi sledili tako politični teoriji, normam kot tudi predlaganim pravnim sredstvom, a so jih do določene mere tudi modificirali in prilagodili. Preučevanje prakse sicer dokazuje, da je nadzor nad nedovoljenim javnim beračenjem odvisen tako od političnih traktatov kot od stroškov, konkretnih ekonomskih in političnih razmer, pa tudi pritiskov oblasti na najvišji in srednji ravni na organe nadzora kot tiste, ki so norme izvajali v praksi in nenazadnje tudi specifičnih interesov slednjih. Po drugi strani pa so se povečale možnosti, da so posameznika večkrat zalotili pri kršenju norm; z vsakim kaznovanjem pa so stopnjevali njegovo kriminalizacijo. Kaznovanje prekrškov je sicer v omejenem obsegu vplivalo tudi na odnos družbe do revščine in zlasti javnega beračenja kot neizogibnega in sestavnega dela praks, s katerimi so si revni poskušali zagotoviti preživetje. Na to okoliščino opozori R. Jütte. Odražala naj bi se v spremembah upodobitev revščine in beraštva med koncem 17. in koncem 18. stoletja. Likovne upodobitve naj bi v tem obdobju začele odražati dramatično spremembo v socialni politiki (!), pri čemer je vidna sprememba poudarka od dajanja darov proslcem k temam, ki so povezane z uveljavitvijo socialnega discipliniranja prek nadzorovanega sistema oskrbe revnih (Jütte, 2001, 19). Trditev je sicer nastala pod vplivom Oestereichovih idej socialnega discipliniranja, a opozarja na določene premike tudi v mentalitetah in od njih odvisnih imaginarijih revščine.¹⁴

14 Nekje med 14. in 15. stoletjem se je utemeljilo tudi razlikovanje med »pravimi« reveži in prevaranti, pri čemer so predstavljali pravi reveži integriran člen krščanske skupnosti in so bili nujni zato, da so lahko bogati pokazali svoje vrednote in skromnost. Berač pa je kot »nepravi revež« postal tisti, ki je družbo silil v darovanje in ki ni živel moralno primernega življenja (Hunecke, 1983).

POVERTY – A TREATH TO SOCIAL ORDER IN 18th CENTURY

Dragica ČEČ

University of Primorska, Science and Research Centre and Faculty of Humanities,

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si

SUMMARY

Many social practices connected to poor were a reflection of widespread fear caused by uncontrollable crowd of poor. As the female figure the poor means a danger to society. Social group of the poor people was a not a homogeneous one, it was composed of different social and professional identities according to life-cycle, gender, (un)employment, physical condition of body (blind, disabled, ill). Each of them represents certain degree of contamination of society because of moral, economic, visual, emotional and other danger to society. In 18th century political theory and absolute state driven by ideas of enlightenment and rationalism developed mechanisms for control the risk of contamination by the poor people, which were more sustainable but not always effective. This article focuses on the different perception of the risk of contamination by political theory, administrative tractates, and legislation as well as everyday practices of local authorities.

Key words: 18th century, discourses, poverty, process of forced remowal of beggars

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 6** – Arhiv republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Reprezentanca in komora (AS 6), šk. 82, 97, 98, 182, 184.
- ARS, AS 7** – ARS, Deželno glavarstvo (AS 7), šk. 6, 55.
- ARS, AS 10** – ARS, Dvorna komisija za dobrodelne ustanove za Kranjsko (AS 10), šk. 2.
- ARS, AS 730** – ARS, Gospodstvo Dol (AS 730), fasc. 195.
- StLA, AG** – Steiermarkisches Landesarchiv (StLA), Appellation und Ober-Kriminalgericht (AG), 1818, 9601.
- ZAL, LJU-488** – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mesto Ljubljana: rokopisne knjige (LJU-488), cod. XIII, 117, 118, 119, 153, 171, 174, 177, 181.
- ZAL, LJU-489** – ZAL, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura (LJU-489), reg. I, šk. 12, 15, 55.
- Ammerer, G. (2003):** Heimat Straße. Vaganten im Österreich des Ancien Regime (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien Bd. 29). Wien, München.
- Ammerer, G. (2010):** Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787). Salzburg, Studienverlag.
- Calabro, V. (2007):** In difesa dell'ordine sociale e delle istituzioni. Acta Histriae, 15, 2, 565–584.
- Čeč, D. (2006):** »Zapustil me je bog, ko sem se ga nehala bati«. Acta Histriae, 14, 2, 339–362.
- Čeč, D. (2008):** Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Čeč, D. (2010):** Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zbirka zgodovinskega časopisa, 191–207.
- Čeč, D. (2012):** »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udejanjanje zapovedi ljubezni do bližnjega«: začetki sistemske oskrbe revnih in pomen kulture osebne dobrodelnosti. V: Studen, A. (ur.): Pomisli na jutri. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 37–70.
- Čeč, D. (2013a):** Projekt zagotavljanja galjotov za habsburško vojno mornarico 1714–1734 in njegova povezava s kazensko zakonodajo in prakso. Povijesni prilozi, 32, 45, 237–262.
- Čeč, D. (2013b):** »Da bo dobro izbral med tistimi potencialnimi rejniškimi starši, ki bodo najbolje izpolnjevali namene njegovega Veličanstva«: o vlogi posrednika pri oskrbi najdenčkov. Acta Histriae, 21, 3, 193–214.
- Čok, B. (2012):** V siju mesečine: ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Založba ZRC.

- Da Passano, M. (2004):** Il vagabondaggio nell'Italia dell'Ottocento. *Acta Histriae*, 12, 1, 51–92.
- Delumeau, J. (1982):** Strah na zapadu: XIV–XVIII veka. Opsednuti grad. Vrnjačka banja: Zamak kulture.
- Dupâquier, J. (1989):** Demographic crises and subsistence crises in France, 1650–1725. V: Walter, J., Schofield, R. (ur.): *Famine, disease and the social order in early modern society*. Cambridge, Cambridge University Press, 189–200.
- Gebhardt, H. (1992):** Die Grazer Polizei 1786–1850. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Sicherheitswesens im aufgeklärten Absolutismus und im Vormärz. Graz, Leykam Verlag.
- Geremek, B. (1996):** Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti. *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
- Gestrich, A. (2003):** Religion in der Hungerkrise von 1816/17. V: Lehmann, H., Jakubowski-Tiessen, M. (ur.): *Um Himmels Willen. Religion in Katastrophenzeiten*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 275–293.
- Gestrich, A. (2010):** Hungersnöte als Armutsfaktor. V: Hahn, S., Lobner, N., Sedmak, C. (ur.): *Armut in Europa 1500–2000*. Innsbruck, Wien, Bolzen, Studienverlag, 123–137.
- Hunecke, V. (1983):** Überlegungen zur Geschichte der Armut im vorindustriellen Europa. *Geschichte und Gesellschaft*, 9, 480–512.
- Hufton, O. (1974):** *The Poor in eighteenth-century France*. Oxford, Clarendon Press.
- Iseli, A. (2009):** *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart, UTB.
- Justi, J. H. G. von (1760–1761):** Die Grundfeste zu der Macht und Glückseeligkeit der Staaten; oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policey-Wissenschaft. Königsberg und Leipzig, in Verlag seeligen Johann Heinrich Hartungs Erben; in Verlag seel. Gebhard Ludewig Woltersdorfs Wittwe.
- Justi, J. H. G. von (1761):** Gesammtliche politische und Finanzschriften über wichtige Gegenstände der Staatskünst, der Kriegswissenschaften und des Cammeral und Finanzwesens. Kopenhagen, Leipzig, in der Rothenschen Buchf.
- Jütte, R. (1995):** Bettelschube der frühen Neuzeit. V: Andreas Festrich (ur.): *Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 61–71.
- Jütte, R. (2001):** *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University press.
- Klasinc Škofljanec, A. (2002):** Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja. *Kronika*, 50, 3, 291–300.
- Klasinc Škofljanec, A. (2010):** Ljubljanska policija od konca 18. stoletja do leta 1848. *Acta Histriae*, 18, 3, 539–556.
- Krünitz, J. G. (1773):** *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines System der Land-Haus- und Staats- Wirthschaft*, in alphabetischer Ordnung; Aus dem Französischen übersetzt und mit Anmerkungen und Zusätzen vermehrt, auch nöthigen Kupfern versehen. Berlin, Joachim Pauli.

- Legat, F. K. (1839/1840a):** Erbhuldigung in Krain im Jahre 1728 (I). Carniolia, 28. 6. 1839, 65–66.
- Legat, F. K. (1839/1840b):** Erbhuldigung in Krain im Jahre 1728 (II). Carniolia, 1. 7. 1839, 69–70.
- Mandeville, B. (1724):** The fable of the Bees. Private vices, public benefits. London, J. Tomson.
- Münch, P. (1992):** Lebensformen in der fruhen Neuzeit, 1500 bis 1800. Frankfurt, Main, PropylienVerlag.
- Nicolai, F. (1783):** Beschreibung einer reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Berlin, Stettin.
- Otorepec, B. (1974):** Ljubljanska beraška značka iz leta 1667. Kronika, 22, 3, 92–96.
- Povolo, C. (2007):** The rhetoric of deviance. Acta Histriae, 15, 1, 35–52.
- Pullan, B. S. (2005):** Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe. Journal of Interdisciplinary History, 35, 3, 441–456.
- Radics, P. (1898):** Die Wohlthätigkeit in Krain unter den Herrshern aus dem Hause Habsburg. Wien, [s.n.].
- Reiter, I. (2000):** Ausgewiesen, abgeschoben. Eine Geschichte des Ausweisungsrechts in Österreich vom ausgehenden 18. bis ins 20. Jahrhundert (Studien aus Recht, Geschichte und Gesellschaft II, hrsg. von Nikolaus Benke). Frankfurt am Main, P. Lang.
- Scheutz, M. (2003):** Ausgesperrt und gejagt, geduldet und versteckt. Bettlervisitationen im Niederösterreich des 18. Jahrhunderts. St. Pölten, Verlag, Amt d. Niederösterr, Landesregierung.
- Scribner, B. (1988):** Mobility: Voluntary or Enforced? Vagrants in Württemberg in the sixteenth century. V: Jaritz, G., Müller, A. (ur.): Migration in der Feudalgesellschaft. Frankfurt am Main, Campus, 65–88.
- Schwerhoff, G. (2006):** Vertreibung als Strafe: der Stadt- und Landverweis im Ancien Regime. V: Hahn, A., Komlosy, A., Reiter, I. (ur.): Ausweisung, Abschiebung und Vertreibung in Europa: 16.–20. Jahrhundert. Innsbruck, Wien, Bozen, StudienVerlag, 48–72.
- Sonnenfels, J. (1777):** Grundsätze der Polizey. Handlung und Finanzwissenschaft [3]. 1. del Wien.
- Stariha, G. (2002):** Nasilje zopora in nasilje v zaporu. Acta Histriae 10, 1, 129–146.
- Stariha, G. (2013):** »Kaj pomaga, če ga enmalo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo ...«: o kaznovanju roparjev in tatov od začetka 18. do začetka 19. stoletja na Kranjskem s predstavitvijo nekaj konkretnih primerov. Acta Histriae, 21, 4, 543–567.
- Studen, A. (2015):** Neprilagojeni in nevarni cigani: izsek iz zgodovine kontaminacije, gnusa in prezira v 18. in 19. stoletju. Acta Histriae, 23, 1, 97–112.
- Šorn, J. (1955):** Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld. Kronika, 3, 2, 81–87.
- Vrhovec I. (1898):** Meščanski špital. Letopis matice slovenske za leto 1898, Ljubljana, Slovenska matica, 1–112.
- Walter, R. (1994):** Hunger Migration im 18. Jahrhundert in Deutschland. V: Cavaciocchi, S. (ur.): Le migrazioni in Europa secc. XIII–XVIII. Firenze, Istituto internazionale di storia economica F. Datini, 691–705.

Winter, A. (2010): Armut und Migration. Lokale und nationale Antworten in Westeuropa 1700–1900. V: Hahn, S., Lobner, N., Sedmak, C. (ur.): Armut in Europa 1500–2000. Innsbruck, Wien, Bolzen, Studienverlag, 35–56.